

Az 1968-as csehszlovákiai bevonulás és az eurokommunizmus határvonalainak, elvi alapvetéseinek kialakulása

Az 1968-as események negyvenedik évfordulója alkalmából sok szó esett a prágai tavasz életre hívta reformok hatásairól és a szovjet katonai beavatkozás következményeiről.¹ Jelen tanulmány egy mindaddig kevésbé kutatott téma, a nyugat-európai – elsősorban az olasz és francia – kommunista pártok reakcióit, a Szovjetuniótól való fokozatos elhidegülésük kezdetét kívánja bemutatni, azt az alternatívakeresést, amely a hatvanas évek baloldali, antikapitalista mozgalmait jellemezte. A sztálini múlttal való szakításról, illetve annak politikai tartalmáról volt szó.

Az *emberarcú szocializmust* hirdető Dubček vezette Csehszlovák Kommunista Párt programja és útkeresése táplálta a nyugati testvérpártoknak a „keleti rendszer” megváltoztathatóságába, reformjaiba vetett reményeit. Az eurokommunizmust később életre hívó olasz, francia és spanyol pártok, az 1956-os magyarországi felkelés vegyes megítélésével ellentétben ezúttal képesek voltak egységesen fellépni, határozottan elutasítva minden, a katonai intervenció szükségességét hangoztató szovjet és más térségbeli magyarázatot. Míg az 1956-os budapesti eseményeket és Tito szakítását Sztálinnal a jobboldali revizionizmus előretörésével, Sztálin bűneit egy betegesen gyanakvó diktátor zavarodott elméjével próbálták magyarázni, addig a hazájukban is népszerű prágai reformfolyamat kívülről történő leállítására és egy szuverén állam életébe való, ismételt durva beavatkozás vízválasztóvá vált a nyugat-európai kommunisták és az SZKP viszonyában. Alapvetően három kérdés merült fel a nyugati kommunisták soraiban: 1. Végső soron milyen emberek vezetik a Szovjetuniót? 2. Hogyan képesek a már említett korifeusok a szovjet politikában szükségszerűnek, küszöbön állónak mondott nyitást és stílusváltást összeegyeztetni egy olyan kommunista kísérlet elfojtásával, mely demokratikus és pluralista elveken nyugodott, miközben nem kérdőjelezte meg az állampárt vezető szerepét? 3. Tapasztalataik mutatták, hogy a moszkvai hatalom sorozatos hibákat követ el, fellépése, iránymutatása az évek során vajmi keveset változott. A Sztálin örökségével elvben már szembenéző világhatalom valóban poszt-sztálini államnak tekinthető-e? A szovjet szuperhatalmi eszme csak szigorú hierarchiában tud gondolkodni,

képtelen megérteni az eltérő gazdasági-társadalmi fejlődésekből fakadó különbözőségek fontosságát?

A „Brezsnyev-doktrína” nem várt alkalmazása tovább lazította az olasz és francia kommunistákat Moszkvához fűző, amúgy is egyre gyengébb ideológiai szálakat. A Franco-rendszer miatt illegalitásba és száműzetésbe kényszerített spanyol párt tagjai közül többen is Csehszlovákiában, főleg Prágában találtak menedéket. Innen folytatták politikai tevékenységüket, sugározták rádióadásait, itt vettek részt a CSKP vezette közéletben és személyesen tapasztalhatták a reformok elfogadottságát, széles körben megnyilvánuló támogatását. Természetesen az Olasz és a Francia Kommunista Párthoz hasonlóan nem fogadták el a doktriner szöveget „casus bellit”, az imperializmusra és az ellenforradalomra történő örökkön hangoztatott, de alapjában súlytalan hivatkozást. A két szuperhatalom közeledését tapasztaló, a nyugati demokráciák biztonságában és azok gazdasági teljesítményére építve tevékenykedő OKP és FKP az 1968-as augusztusi fegyveres lépéseket élesen elítélő kórus vezérhangjaivá váltak. A különutas szocialista fejlődés kívánatosságát valamint az egyes kommunista pártok és országok teljes szuverenitását zászlajára tűző ellentábor még nem érkezett el az *eurokommunizmus* meghirdetéséhez, de a főbb körvonalak már kezdtek kirajzolódni. A proletariátus kizárólagos uralma, az egypártrendszer szükségessége, a párt mint hatalmi élcsapat szerepe nagyjából ebben az időben – főképpen a prágai tavasz és őszi keserű tapasztalatai hatására – kerültek ki programjaikból. Bár ekkor többre nem voltak képesek, de a kommunista és munkáspártok soron következő moszkvai konzultatív tanácskozását sikerült elhalasztatniuk. Igaz csak a periférián, de felkavarták az állóvizet. Mindez érdekes módon tükröződött az OKP MSZMP-hez fűződő viszonyában és kapcsolataiban egy olyan periódusban, amikor Magyarországon sorsdöntő reformokat valósítottak meg az „új gazdasági mechanizmus” bevezetésével. Az MSZMP Központi Bizottságának Külügyi Osztályán keletkezett vonatkozó iratokból egy átalakuló politikai viszonyrendszer képe rajzolódik ki a nyugati kommunista elképzelések és a Moszkva formálta létező szocializmus kényeszerű realitása között.

Az OKP kelet-európai kapcsolatai a hatvanas évek közepén – új hangok és vélemények a keleti kapcsolatokban

Az SZKP XXIII. kongresszusának határozatait² többnyire kedvező fogadtatásra leltek az olasz kommunisták soraiban. A Vezetőség nevében Mario Alicata hangsúlyozta, hogy az 1966-os kongresszusi tézisek „általános szélességük tekintetében”³ mindenképpen kedvezőek. Pozitív vonásként hangsúlyozták, hogy megerősítették a XX. és a XXII. kongresszus békés egymás mellett élésre vonatkozó tételeit. E határozatok a látszat szerint valóban biztosították a szocialista demokrácia fejleszt-

hetőségének lehetőségét, így lehetővé téve a szovhozok és kolhozok átalakítását, és – finoman célozva Hruscsov leváltására – az egyszerű párttagok és dolgozók nagyobb beleszólását a közélet aktuális kérdéseibe. Üdvözölték, hogy a moszkvai vezetés engedett korábbi merev elzárkózásából nemzetközi politikájának alternatíváit illetően – azaz legalább meghallgatta a nyugati testvérpártok felvetéseit is. Utóbbiak viszonyában számukra örvendetes módon az egyenlőség elve dominált, tiszteletben tartva a pártok kölcsönös függetlenségét.⁴ Sikerként könyvelték el, hogy nem romlott tovább az amúgy is feszültségekkel terhelt szovjet-kínai viszony.⁵ Negatívumként említették a szovjet állam ötvenéves fejlődésének megítélését, melyet több pontban teljesen elhibáztottnak tekintettek. Sztálin szerepéről, tevékenységének kedvező és pusztító hatásairól részletes és elfogulatlan értékelést indítványoztak, hiszen, mint mondták a „*hallgatással semmit sem lehet megoldani*”. Hibásnak találták a szovjet gazdasági fejlődés belső arányait, főleg a fogyasztás összefüggésében tartották azt kétségesnek. A felméréseket felületességük miatt nem tudták elfogadni, és sajnálattal állapították meg, hogy a belső elosztás hiányosságai súlyosabbak az általuk vártnál. A lakosság szükségleteinek pontosabb kielégítésére tettek javaslatot, hiszen állításuk szerint a szovjet államnak elemi érdeke a kapitalizmus vonzerejének kisebbitése.

Helytelenítették Mihail Solohov felszólalását,⁶ és ennek kapcsán elutasították a múltbéli, a sztálini időszakot jellemző merev kultúrpolitikai vonalvezetés visszatérését. „*Ezekre ötven évvel a szovjet állam megszületése után már aligha lehet objektív szükség.*” Felvetéseik támogatásra találtak a francia és a finn kommunisták soraiban is. Utóbbiakról Mario Stendardi egy bizalmas beszélgetésen, a római nagykövetségen 1966. május 26-án a legnagyobb elismerés hangján szólt Hetényi Istvánnak. Komoly hasonlóságot láttak a két testvérpárt belpolitikai koncepciójában; a finn álláspontot rokon gondolatként társították az OKP „új többség” programjához. Szintén Stendardi tájékoztatta Hetényit az OKP csehszlovák és keletnémet kapcsolatairól 1966. június 21-én.⁷ A csehszlovák pártkongresszuson járva Armando Cossuttával együtt az volt a benyomásuk, hogy „*gazdasági téren igen nehéz problémák vannak Csehszlovákiában, és ezek a közhangulatra is befolyással vannak. Megítélésük szerint a CSKP kongresszusa több fontos gazdaság kérdést nyitva hagyott.*” Tárgyaltak egy csehszlovák területen fogható olasz nyelvű rádióadás tervéről. Tárgyalópartnereik azt szerették volna elérni, hogy utóbbi olvadjon be a prágai állami rádió adásába, és annak hullámhosszán sugározva váljon lefedetté az ország egész területén. Az OKP elutasította az ajánlatot,⁸ hiszen így feladták volna az adások olasz jellegét, és azok hangvételét, szokásos tematikáját a CSKP irányvonalának megfelelően módosíthatták volna.

Carlo Galluzzi az MSZMP KB meghívására 1967. december 30-tól 1968. január 2-ig Budapesten tartózkodott, ahol megbeszélést folytatott

Komócsin Zoltánnal, Puja Frigyessel és Garai Róberttel a kommunista pártok budapesti találkozájának előkészítéséről. Galluzzi legfontosabb megállapításai a baloldal nemzetközi összefogására vonatkoztak. Utóbbiak különösen érdekesek a csehszlovák és a magyar reform bejelentése idején, a prágai tavasz előtt néhány hónappal. „A kommunista pártok kidolgozhatják a maguk általános irányvonalát, de harcukat nem egyedül vívják, sőt az imperializmus elleni harc olyan kontinenseken is folyik, ahol a kommunisták nincsenek is jelen. A kommunista pártok lényegében Európában képviselnek erőt. *Olaszország és Franciaország kivételével ott sem döntő erőt. Követezésképpen, ha önmagunkban maradunk, ha nem törekedünk a lehető legszélesebb erők mozgósítására, teljesen elvont régiókban fogunk mozogni. Mindaddig, amíg nem tudjuk a békés egymás mellett élés álláspontjára hozni mindazon erőket, amelyek az imperializmus ellen küzdenek, egy lépést sem mehetünk előre. Ezért az OKP álláspontja, hogy a nagytanácskozást ki kell szélesíteni a harmadik világ demokratikus erőinek bevonásával. [...]* Feltétlenül ügyelni kell arra, hogy a nagytanácskozás ne csupán a küldöttségek vezetőinek beszédeire korlátozódjon, hanem a közös álláspont keresésére, kutatására irányuljon. Fennáll az a veszély, hogy a tanácskozáson a küldöttségek elmondják a beszédeiket, szép viták lesznek, a végén azonban minden marad a régiben.” Galluzzi elmondta azt is, hogy Kádár televíziós interjúja után aggodalma tovább nőtt, természetesen nem az elmondottak miatt, pont azok „pozitív aspektusait” féltette a későbbi ortodox kritikától. „Kádár elvtárs szavainak lényege az volt, hogy nem lehet meghátrálni a nehézségek előtt, és nem szabad engedményeket tenni se a kínai-albán csoportnak, se az SZKP mögé felsorakozó pártoknak, így a keletnémeteknek sem. Kádár elvtárs arra is célzott, hogy valószínűleg áldozatok kell hozni. Ezt – véleményünk szerint – a nagytanácskozásra is alkalmazni kell. Össze lehet hívni azokat a kommunista pártokat, amelyek nagyjából egyetértenek a kérdésben. Ez a mai körülmények között óriási erőfeszítést igényel. E tekintetben igen nagy jelentősége van Jugoszlávia és Románia részvételének. Ahol jelen vannak az már politikai siker. Ezért nem szabad alibit szolgáltatni a távolmaradásukhoz. Ha nem jönnek el, ennek okait ki kell, hogy fejtsék! [...] Az OKP olyan nagytanácskozást szeretne, amely újat hoz, amely valóban az imperializmus elleni harc fontos szakaszává válhat, amely e harcra irányítja a figyelmet és vonzó erővel bír a harmadik világ (demokratikus) erőire. [...] A másik kérdés... Az 1960-as moszkvai értekezletre való hivatkozás zavart okoz a nemzetközi kommunista mozgalomban. Az (akkori) értekezlet nem adott kielégítő választ néhány kérdésre, tartalmilag nem állja meg a helyét [...] Az OKP nem ért mindenben egyet a JKSZ-szel, de érthetőnek tartja, hogy nem támogat egy olyan konferenciát, melyről kizárják. A jugoszláv párt gyengeségei ellenére imperialista ellenes erőt képvisel. Mire való tehát az 1960-ra való örökös hivatkozás? Ennek egy magyarázata lehet: hűségesegek vagyunk bizonyos hagyományokhoz. Ez azonban lehetséges

minden hivatkozás nélkül is. Ha nem beszélünk valamiről, az még nem jelent lemondást róla. Az OKP számára például a jaltai emlékirat fontosabb, mint az 1960-as nyilatkozat, de a testvérpártok kérésére elállt annak emlegetésétől.⁹

Komócsin Zoltán 1968. február 28-án Budapesten tárgyalt az Enrico Berlinguer vezette OKP-küldöttséggel, melynek tagja volt Luca Pavolini, az OKP KB tagja és a *Rinascita* főszerkesztője. A világkonferencián való részvételt illetően az OKP olyan konferenciát kívánt tető alá hozni, melyen részt vehettek volna nem csak a kommunista pártok valamint a harmadik világ haladó és felszabadító erői, de más antiimperialista csoportok is. Berlinguer az 1960-as moszkvai határozattól nagymértékben eltérő zárodokumentumot helyezett kilátásba, az ügyrendi kérdésekben pedig a lehető legdemokratikusabb és nyíltabb módszerek mellett foglalt állást. Megállapította továbbá, hogy – a tartalmi kérdéseken túl – két problémát tartanak alapvetőnek: az eljárás demokratizmusát és a konferencia összetételét.¹⁰

Az OKP alapvetően pozitívan értékelte az 1968-as márciusi budapesti konzultatív tanácskozást, melyet az MSZMP-vel egy újabb, ekkor már kétoldalú római találkozó követett. Erről a *Népszabadság* 1968. április 7-i száma röviden tájékoztatott.¹¹ A találkozóról készült követségi jelentés természetesen sokkal részletesebb képet ad a megbeszélésről.¹² Az olasz kommunisták Komócsintól a következő kérdésekre vártak választ:

- Mi az MSZMP álláspontja az 1960-as nyilatkozatra való hivatkozásról?
- A JKSZ kapott-e meghívást az április 24-i értekezletre?
- A román kommunisták milyen konkrét előzetes nyilatkozatra gondolnak részvételük előfeltételeként? Kinek vagy kiknek a nyilatkozatáról lenne szó?
- Milyen konkrét elgondolásai vannak az FKP-nak a nagytanácskozás szervezeti előkészítésére vonatkozólag? (Utóbbi különösen érdekes, hiszen a két nagy nyugat-európai KP közötti korántsem zökkenőmentes kapcsolatra, hiányos egyeztetésekre utal. Ez sokban árnyalhatja közös fellépésük megítélését, mellyel elhatárolódtak a prágai bevonulástól.)

A budapesti értekezlettel kapcsolatban elsősorban annak demokratikus légkörét méltatták. *Megítélésük szerint ez volt az első eset, hogy a testvérpártok képviselői ilyen szabadon fejthették ki nézeteiket anélkül, hogy ez botrányt idézett volna elő.* „A találkozó légkörét a megértésre, a megegyezésre való törekvés jellemezte. Az OKP elvi álláspontja, hogy továbbra is ezen az úton kell járni, az egyiséget csak ilyen módon lehet erősíteni. Az uniformizálás, az egyöntetűség igénye irreális dolog. Vitákra szükség van, az egység a vitákon keresztül halad előre.” A konzultatív találkozó másik eredményeként értékelték a viták nyilvánosságát, hiszen önmagában ez a tény objektívebb tájékoztatásra készítette a polgári sajtót. Bár az egyeztetésen született döntések nem mindenben egyeztek az

OKP nézeteivel, de a későbbi (moszkvai) nagytanácskozás napirendje megállapítást nyert, utóbbin általános politikai kérdésekkel terveztek foglalkozni, nem pedig ideológiai kérdésekkel.

A megbeszélés során rövid eszmecsereére került sor a csehszlovákiai és a lengyelországi eseményekről is. Az OKP veszélyesebbnek ítélte a lengyelországi helyzetet a csehszlovákiaiánál a Lengyelországban meg­lévő harcos és reakciós ellenzék tevékenysége miatt. „Az utóbbi időkb­en erőteljesebben megnyilvánuló ellenzéki nyomás nem csak cionista¹³ és szocialistaellenes alapon jött létre. *A nagymérvű szovjetellenesség Lengyelországban nagyon veszélyes lehet. A kialakult helyzet belső okai nagyon bonyolultak, és ezekben szerepet játszik a lengyel pártvezetés merevsége is.*”

Az OKP 1968 áprilisában a Csehszlovákiában megindult folyamatot alapvetően pozitívnak ítélte meg, éppen a demokratizálódási folyamat szempontjából, amelyet az OKP a 60-as években a „szocializmus legnagyobb deficitjének” tartott. Úgy vélték e téren bontakozik ki egy sikeres folyamat Csehszlovákiában: „A szocialista demokrácia fejlesztése terén elért eredmények nem csak a párt, hanem a széles tömegek érdemei is. *A csehszlovák elvtársak már túl vannak a nehezen.* Volt olyan átmeneti időszak, amikor a pártellenőrzés gyengült, amikor szocialistaellenes erők is felsorakoztak a jó szándékú tömegek mögé. Igen veszélyes volt az az időszak, amikor mindenki mindenkit bírált a sajtó, a rádió és a televízió nagy nyilvánossága előtt. Most már javult a helyzet. Lényeges az, hogy a pártnak most már van egy vezető csoportja, amelyben kialakult egy bizonyos egység, van a pártnak programja is. *A probléma jelenleg az, hogy a munkásság, bár alapvetően egyetért a megindult folyamattal, újat, konkrét eredményeket vár gazdasági és szociális vonatkozásban, és elsősorban az életszínvonal emelését követeli. Éppen ez a kritikus pont. Csehszlovákia gazdasági helyzete nagyon nehéz. Ahhoz, hogy anyagilag valamit tudjanak nyújtani a munkásságnak, igen komoly pénzügyi, gazdasági eszközökre van szükség, és ezek jelenleg nem állnak rendelkezésre.* Ezért döntően fontos, hogy a szocialista országok politikailag és gazdaságilag is segítséget nyújtanak a csehszlovákiai helyzet konszolidálásához. Ellenkező esetben szocialistaellenes irányba fejlődhetnek az események, amelyet nem szabad megengedni.”

Az 1968-ban Magyarországon nyaraló olasz baloldaliak (PSIUP és OKP) a következő kérdéseket tették fel:¹⁴

- Az olasz sajtóból értesültek arról, hogy az MSZMP lapja hasonlóságokat fedezett fel a Csehszlovákiában folyó, a hibák kijavítására irányuló kampány és az 1956-os magyarországi események között. Ezek az analógiák csak arra vonatkoztak, hogy ellenséges elemek szivárogtak be az új áramlattal, vagy esetleg milyen más analógiák adódnak?
- Az MSZMP KB által 1966-ban elhatározott és 1968-ban életbe léptetett új gazdaságirányítási rendszer minden ipari vállalatot érint,

vagy vannak olyan ágazatok, mint például a gyógyszeripar, melyek ki vannak ebből zárva?

- A kormány által szabályozott árakról most rátérnek a piaci árakra. Az árakat kizárólag a kereslet és a kínálat aránya határozza meg (és ezért sokkal magasabb is lehet, mint az előállítási költségek), vagy a termelés valamiféle elemzését is figyelembe veszik?
- A reform egyik célja a munkások anyagi érdekeltiségének növelése a termelésben. A vállalatok hasznát, profitját hogyan osztják el? Főként: van-e különbség az elosztásnál munkások, technikusok és vezetők között?
- Részt vesznek-e a munkások a határozatok hozatalában, amelyek a vállalat termelésére vonatkoznak? (A termelés ritmusára, idejére, új gépek bevezetésére vonatkozó részkérdésekben, vagy a határozatokat csak a vállalat vezetői hozzák?) Milyen a kapcsolat a vállalatok vezetői és dolgozói között?
- A reformmal jár-e olyan veszély, hogy a modernebb illetve kevésbé modernebb felszerelésű gyárak munkásainak jövedelme között különbség alakul ki?
- A reform keretében van-e olyan terv, melynek értelmében a különböző vállalatok reklámozhatják saját termékeiket? Ha igen, milyen formában? A fogyasztási cikketek termelő vállalatok piackutatással is foglalkozhatnak a termelésük tervezésénél?
- A reform az elosztó vállalatokat is érinti?
- A dolgozók közvetett úton is részesülnek jövedelemben, ingyen szolgáltatások révén, mint például az egészségügy vagy a kultúra területén? Várható-e ilyen téren pozitív irányú változás, ingyen vagy áron aluli szolgáltatások és javak révén?

A *Rudé Právo* 1968. június 21-én, vasárnap „Teljes felelősségünk tudatában” címmel közölt szerkesztőségi cikket. A nagy visszhangot kiváltó írást a CSKP politikájának – általában a megkezdett kommunista reformok – védelmében publikálták. „Tudjuk, hogy Csehszlovákia csak szocialista országgént, csak a szocialista államközösség tagjaként tudja megtartani függetlenségét és szuverenitását, ugyanakkor államunk minden egyszerű embere tudja, hogy a régi vezetőség hibájából, melynek élén Novotný állt, mennyit károsodott a szocialista eszmék tekintélye, a kommunista párt tekintélye. Szeretnénk visszaadni az embereknek – nálunk és külföldön a szocializmus iránti bizalmat. *Ugyanakkor nem titkoljuk, hogy a szocializmus ellenségei országunk határain túl, elsősorban nyugati szomszédjaink, sajátosan magyarázzák a szocialista megújítási folyamat tartalmát.*”

1968. július 25-én, csütörtökön a *Népszabadság* „Miben van vitánk a csehszlovák elvtársakkal” címmel szintén szerkesztőségi cikket közölt. „Annyiszor elmondottuk már, szinte felesleges ismételni, hogy kezdettől fogva egyetértettünk és egyetértünk a csehszlovák testvérpárt januári plénumán elhangzott új irányvonallal, azzal, hogy elhatárolták magukat

a múlt torzításaitól, a törvénytörő perekétől s a korábbi szektás, szubjektivistá vezetés más hibáitól. A mi pártunk nem véletlenül az 1956-os magyarországi ellenforradalmat előidéző okok közül az első helyre tette a korábbi vezetés hibáit és bűneit. Ha valaki, akkor mi megértjük tehát csehszlovák elvtársaink törekvéseit, amelyek arra irányultak és irányulnak, hogy a január előtti múlt, a régi vezetési módszerek ne térjenek vissza. Ebben nem volt és nem lesz köztünk vita.” Kiemeli ugyanakkor a politikai határvonalak tisztázását, mintegy a reform stabil keretek közé való beszorítását, jól követhető állami ellenőrzését is, hiszen „a határvonalat jobbra is meg kell húzni, s a határozott fellépés szükséges a jobboldallal szemben is. Enélkül mindenféle megújulás, demokratizálódás parttalanná válik [...]”. A cikk zárása a magyar reform kockázatát, annak megvalósulását féltette. „Csehszlovákiában ennek az évnek az elején szükségszerű elhatározás történt. *Mi sajnáljuk a legjobban*, hogy később egyre több olyan elem keletkezett, amely minket is vitára kényszerít. Sajnáljuk ezt elsősorban a baráti cseh és szlovák nép iránt érzett őszinte tiszteletünk, szeretetünk, az irányukban megnyilvánuló féltés és aggodalom miatt. *De nem csak miattuk. Ha Csehszlovákiában megrendülnek a szocializmus alapjai, ha Csehszlovákiában más lesz a külpolitikai orientáció, az minket is közvetlenül érint.* Ez esetben a szocializmus közös ügyéről, s a *legszerosabb értelemben vett magyar ügyről is szó van.*”

Az OKP küldöttsége 1968 áprilisában találkozott a török testvérpárt képviselőivel. Carlo Galluzzi, az OKP Külügyi Osztályának vezetője, a KB tagja és Marat vezették a két delegációt. Marat az év elején megtartott földközi-tengeri antiimperialista találkozó ügyében kért személyes tájékoztatást. A konferencián nem csupán a mediterrán térség kommunista és munkáspártjai vettek részt, hanem „haladó” mozgalmak képviselői is. Az ülészak zárónyilatkozatát a jugoszláv képviselők tartózkodása mellett fogadták el, hiszen utóbbiak egyaránt felemelték szavukat a szovjet és az amerikai flotta térségbeli jelenléte ellen. Az OKP elvben ugyan igazat adott a JKSZ felvetésének, így helyesnek nyilvánított minden, a térség demilitarizálását támogató kezdeményezést, de meglátásuk szerint a szovjet fekete-tengeri flotta jelenléte egyenes következménye a hatodik amerikai flotta szerepvállalásának, a moszkvai admirális katonapolitikai válaszát ezért jogosnak tartották.¹⁵

Az OKP és a csehszlovákiai bevonulás

Az OKP határozottan elítélte a szovjet beavatkozást. Természetesen a párt nyitottságára jellemző módon, ekkor is elhangozhattak bizonyos ellenvélemények, de a prágai tavasz eltiprására adatott negatív válaszhoz a párt ifjúsági szervei is csatlakoztak. Longo 1968. augusztus 28-án, kedden tartotta meg vonatkozó beszámolóját a KB ülésén, melyet egy

nappal később a fenti szerv és a Központi Ellenőrző Bizottság tagjai zárt körben is megvitattak. Összességében visszautasították, hogy akár egy percig is fennállt volna a kapitalista restauráció lehetősége – erre külön Paolo Bufalini tért ki –, ahogy imperialista fenyegetéstől sem kellett tartani: „a disszonáns vagy szocialistaellenes hangok elszigetelt jellegűek voltak, és a CSKP vezetői teljes egészében ellenőrizték a helyzetet”.¹⁶ A párt országos politikáját meghatározó tagok közül Giancarlo Pajetta és Amendola emelte fel szavát a moszkvai lépések ellen. Mindketten egyetértettek Longo beszámolójával. Amendola kiemelte, hogy az olasz kommunisták magatartása szoros összhangban állt a náciellenes mozgalom idején, valamint az azóta eltelt 23 év alatt kifejtett egész tevékenységükkel. Követendő irányvonalnak Gramsci és Togliatti tanításait jelölte meg, jelen helyzetben különös hangsúlyt helyezve utóbbi jaltai emlékiratára.¹⁷ Véleményét a következő megjegyzéssel zárta: „[...] *nem várhatjuk, hogy a kapitalista kizsákmányolás alóli felszabadulást meghozzák világkampányok, mint ahogyan a kínai kommunisták ezt szeretnék, de az sem várható, hogy ez megvalósul a szocialista országok akciója révén, mint ezt a szovjet elvtársak, úgy látszik, hiszik*”.¹⁸

Pajetta kijelentette, hogy Moszkvában kompromisszumot, nem pedig egyezményt kötöttek. E megkülönböztetést az olasz kommunisták nagyon lényegesnek tartották. Mindenesetre az említett kompromisszum kiküszöbölt egy katasztrófát. A tényállás szerint a CSKP vezető csoportjának egysége felülkerekedett azokkal szemben, akik bizonyosak voltak abban, hogy ez az egység már széthullott. Pajetta kedvezőnek ítélte, hogy az olasz mellett több más, köztük a francia, a finn, a spanyol, a skandináv és a japán kommunista párt is elhatárolódott a szovjet beavatkozástól. Mind támogatták az olasz KP javaslatát a nemzetközi (kommunista) szervezetekben működő szélesebb ellenzék kialakítására, azzal a nem titkolt szándékkal, hogy a jövőben így akadályozhassák – ha úgy tetszik vétőzhassák – meg egyes szocialista államoknak (elsősorban a Szovjetunióknak) a nemzetközi munkásmozgalom alapértékeit sértő politikai-katonai lépéseit.

Nézetük szerint a Varsói Szerződés beavatkozása részét képezte a tömbök logikájának, és meg kívánta törni azt a megújódási folyamatot, mely az első kísérlet volt arra, hogy a keleti blokk országain belül tudomást vegyenek egy, a termelőeszközök magántulajdonát megszüntetett társadalmon belüli ellentmondásokról, és ezeket a hatalmi alapstruktúra alapján igazságosan rendezzék.¹⁹ Vitathatatlan kiindulópontként kezelték a kommunista párt, a szocialista út valamint a szocialista társadalom demokratikus megújódása és (majdani) megszilárdulása melletti elkötelezettségüket. Hittek abban: a CSKP a nehéz körülmények ellenére visszanyeri függetlenségét és teljes cselekvési szabadságát, mellyel előre tudják vinni a szocialista társadalom megújódásának gondolatát, miközben határozottan *megvédi a szocialista vívmányokat bármilyenű kockázattal és felszámoló kísérlettel szemben*.²⁰

„Ebben az irányban kívánva előrehaladni, azzal a kéréssel fordulunk most az érdekelt pártokhoz és kormányokhoz, elsősorban az SZKP-hez és a Szovjetunió kormányához, tegyen meg minden szükséges intézkedést annak érdekében, hogy a csapatok kivonásával gyorsan helyre álljon a normális élet Csehszlovákiában. Véleményünk szerint ez ma az első lépés, amelyet meg kell tenni annak érdekében, hogy begyógyuljanak a sebek, hogy a szocialista országok közösségén belül a kapcsolatok – minden egyes ország függetlenségének és szuverenitásának tiszteletben tartásával – alapul szolgálhassanak a minden téren történő együttműködés megjavítására és az egység igazi megszilárdítására. [...] Arra van szükség, hogy minden egyes párt autonómiájának és függetlenségének tiszteletben tartása mellett megtaláljuk annak módját és formáját, hogy a nyugat-európai kommunista és munkásmozgalom számára közös találkozáspontokat és célokat tűzzünk ki.”

A kommunista és munkáspártok további értekezletét értelmetlennek tartották mindaddig, amíg a csehszlovákiai helyzet nem nyer végleges és megnyugtató rendezést. Longo természetesen visszautasította Ambrogio Donini bírálatát, aki felszólalásában elítélte a pártvezetőséget azért, mert rosszsallását fejezte ki az ötök csehszlovákiai közbelépése miatt, és hangoztatta, hogy szembenállásával a burzsoá propagandának ad tápot.

Érdeemes ismét szó szerint idézni Longo szavait, aki kiválóan menedzselte a válságot, egyszerre utasítva vissza az olasz szocialisták és szocdemek vádjait, miközben élesen elhatárolta magát és pártját a szovjetektől. „A ténybeli megfontolások a csehszlovákiai helyzettel kapcsolatban véleményünk szerint elválaszthatatlanok azoktól az elvi motívumoktól, amelyek arra indítottak bennünket, hogy világosan elutasítsuk a katonai intervenciót. Ezek az elvi motívumok, amelyekeken egész elméleti munkánk és politikánk nyugszik, minden egyes kommunista párt autonómiájának és minden egyes ország függetlenségének tiszteletben tartására alapozódnak, valamint arra a követelményre, hogy *töretlenül fejlődjék a szocialista demokrácia*”.²¹

Beszédének további hívószavai a Szovjetunió tekintélyének kiszélesítése és a békés együttélésre való törekvés voltak. Ezzel kimondatlanul, ismét a prágai beavatkozást bírálta, és a keleti nagy testvér presztízsvesztéséről szólt. Fontos kiemelni, hogy nem szakított Moszkvával, de az OKP függetlenségének példájaként éles kritikát engedett meg magának. Politikájukat a Gramsci–Togliatti ideológiai tengely mellett a XX. kongresszus során lefektetett alapelvekre építették, és pont ezzel tették nyilvánvalóvá a brezsnyevi–gromikói külpolitika „árulását”. „Nos meg kell mondanunk, hogy ezzel a vonallal szemben áll a csehszlovákiai beavatkozás, szemben áll a politikai és a polgári élet tagolásának főbb problémáival, a nézeteknek a szocialista országokban való szembesítésével és összezsapásával kapcsolatos bárminő korlátozó szemlélet, akárcsak minden olyan tendencia, amely egy más párt vagy más állam belügyeibe való – akár fegyveres – beavatkozásra irányul”.²² Az OKP által javasolt

megoldás alapelemei az elemző, kutató vizsgálat és az összehangolt nemzetközi (kül)politika voltak. Ezzel kívánták újra elhelyezni az olasz pártot a nemzetközi munkásmozgalom térképén, többször hangsúlyozva a nyugati kommunista mozgalom önkéntes voltát, így demokratikus viszonyok között mérhető támogatottságát, (közéleti) erejét. A lapok újbóli leosztása, a külpolitikai lépések előzetes egyeztetése megfosztotta volna Moszkvát már-már természetesnek tűnő lépéselőnyétől, és a Varsói Szerződésen belüli politikai monopóliumától. Longo ezért ahol csak tehetette, a Karlovy Vary-i értekezlet fejleményeire hivatkozott, hiszen az azóta eltelt időszakban egyetlen más KP sem tanúsított olyan merészséget és kezdeményezőkézséget, különösen a szocialista országokban, amely megfelelt volna a helyzet reális értékelésének. A létező szocializmus politikai passzivitása elfojtott minden változásra irányuló kezdeményezést. „Mi az oka ennek a kisebb lendületnek, amely néha azt a benyomást kelti, hogy a szocialista országok az európai kezdeményezést illetően inkább várakozó, mint mozgó vagy támadó pozíciót foglalnak el? Ez olyan téma, amely kétségkívül mélyebb elemzést érdemel. Anélkül azonban, hogy a teljességet igényelnénk, azt válaszolhatjuk, hogy ez a *hiányos kezdeményezés*, úgy tűnik, a helyzet olyan értékelésében gyökerezik, amelynek központjában az az állítás szerepel, hogy az *imperializmus nem vált erősebbé, de agresszívabb lett*. Az, hogy az imperializmus állandóan folytatja támadását vitathatatlan. Mi ezt nagyon jól tudjuk mivel naponta meg kell mérköznünk propagandájával és ideológiai tevékenységének különböző formáival [...] Mi azonban mindig ügyelünk arra, hogy ne lássunk mindazokban, akik egy kapitalista vagy neokapitalista ideológia egyik vagy másik aspektusát hirdetik, a kapitalizmus vagy az imperializmus ügynökeit. Mindig ügyelünk arra, hogy eszmei hódításra törekedjünk akcióinkkal, bízva a marxizmus érvényességében és életerejében. S ezt nem eredmény nélkül tesszük egy olyan országban, ahol a tömegkommunikációs eszközök döntő többsége – kezdve a ma már legnépszerűbbel, a televízióval – ellenségeink kezében van.”²³

Longo ügyesen használta a politikai ellenfél és ellenség fogalmakat. A tömegmédiák esetében, a helyzet dramatizálása érdekében az utóbbiakról beszélt, de a nemzetközi politikában a kevésbé megosztó ellenfél kifejezést használta, melyhez általában nem rendelt konkrét országot vagy katonapolitikai szövetséget. Így sokszor, a szöveggörnyezettől függően pont a Szovjetunió vált az aktuális politikai ellenfél szinonimájává. A vitára alapozott demokratikus egység értelmezésük szerint még véletlenül sem lehetett volna bürokratikus jellegű.

Togliatti után Longo is sokszor kiemelte, hogy nagyon kevés segítséget kaptak a XX. kongresszus ideológiai alapvetéseinek hathatós képviselése terén. Pont azoktól az országoktól kapták a legkevesebbet, ahol már testvérpártok irányították a társadalmi élet egészét. „Mi több, az a benyomásunk, hogy pontosan annak hangsúlyozásával, amit ideológiai agresszióknak neveznek, ez a segítség csökken. Másoknak, mélységesen

másoknak kell lenniük azoknak a szükséges és elengedhetetlen tanulságoknak, amelyet az összes kommunista és munkáspártoknak teljes egészében le kell vonniuk a csehszlovákiai katonai beavatkozás hibájából. A külpolitika terén nagyobb lendületet várunk – Európát illetően – a biztonságért és a tömbök túlhaladásáért folytatott harcban.”²⁴

Longo – hogy egyben látványosan demonstrálja hűségét a marxi-lenini ideológiai közösséghez, melynek vezetőjeként továbbra is Moszkvát ismerte el! – elítélte az Egyesült Államok vietnami agresszióját is. Meglepő taktikai húzással nem állította párba (nyilván nem is lett volna jogos, de kínálkozott az analógia!) a két katonai akciót, de mindkét sajnálatos folyamatot a nemzetközi biztonságpolitika, közelebről a két nagy katonai tömb szembenállásának kritikájaként használta.

Az MSZMP képviselőjében Száll József római nagykövet találkozott Galluzzival és az olasz KB több tagjával. A jelentés csak 1968. augusztus 31-én keletkezett,²⁵ a hosszas egyeztetések folyamán. Az olasz kommunisták a helyzethez képest minden követ megmozgattak, hogy fenntartsák kapcsolataikat a kelet-európai testvérpártokkal, köztük a magyarral is. Feltehetőleg ők is tudtak Kádárnak a komáromi és az ágcsernyői találkozókon tanúsított magatartásáról, ahol támogatta, de ugyanakkor mértékletességre, óvatosságra is intette fiatal szövetségését. A kétoldalú érintkezés csak az NDK irányában fagyott be. Mind Róma, mind Budapest jól tudta, hogy kényszerpályán mozognak a partnerek. A csehszlovák helyzet normalizálását a tárgyalások felújításában és az egyeztetéses megoldásban látták.

Száll beszámolójából kitűnik, hogy az OKP naprakész információkkal rendelkezett a prágai eseményekről, így a TASSZ híradásaitól függetlenül meg tudta ítélni a politikai helyzetet. Az OKP régi, tapasztalt párttagjait küldte nyaralásra Csehszlovákiába, és ők az „ötök” bevonulási kommunikációjával ellentétes dolgokat tapasztaltak. „*Nem látták nyomát az ellenforradalmi veszélynek.*”²⁶ Olasz részről sérelmezték, hogy semmilyen irányadást nem kaptak szovjet oldalról, így a katonai akció teljesen váratlanul érte őket. Kétségbe vonták a CSKP vezető szerepét hiányoló szovjet nyilatkozatot is, hiszen a válság perceiben a csehszlovák vezetés rendelkezett még bizonyos tekintéllyel a tömegek előtt, és képes volt az ország és saját politikai munkájának az irányítására.

Nemzetközi vonatkozásban a prágai bevonulás segítette Nixon megválasztását, teljesen bonyolulttá tette Kuba jövőjét, és akadályozta a vietnámi kérdés megoldását. Az öt ország akciója után erősen kérdésessé vált az európai biztonság kérdésében való előrejutás lehetősége, és a Karlovy Varyban hozott határozatok megvalósítása. A katonai blokkok felszámolásáért indított harc pedig egyenesen reménytelen helyzetbe került. A nemzetközi munkásmozgalomban tapasztalt károkat még súlyosabbnak érezték, hiszen joggal feltételezték, hogy a Szovjetunió világszerte presztízsveszteséget szenved. Az OKP vezetői kizárólag a szovjet vezetés személyes tévedésének minősítették az intézkedéseket, ezzel

vetve gátat annak, hogy a párttagság és a pártönkívüliek a „rendszer kérdését vessék fel és a rendszerrel azonosítsák a megtett, szerintük nem jól időzített és nem szükségszerű intézkedéseket.”²⁷

A moszkvai tanácskozás végleg lekerült a napirendről, és a bevonulás négy „szövetséges” résztvevőjének pártjai részben el is szigetelődhettek, teret engedve ezzel a kínaiaknak és a velük rokonszenvezőknek – érvelt Galluzzi.

Különösen kártékonyak látták a csehszlovák események keltette válság hatását az olasz belpolitika várható fejleményeire tekintettel. Ismét szavazatvesztéstől, a kereszténydemokratáktól a szocialistákig összefutó ellenséges frontvonalról tartottak, ami jelentősen befolyásolhatta a párt népszerűségét és megakadályozhatta, hogy az OKP konstruktívan bekapcsolódjon a parlamenti többség munkájába, ezzel elősegítve az olasz társadalmi fejlődés különböző folyamatait.

A prágai bevonulás pillanatában Giancarlo Pajetta és Longo Moszkvában, míg Amendola Bulgáriában tartózkodott. Figyelemre méltó a tény, hogy még így sem tudtak semmit a Csehszlovákia ellen készülõ katonai akcióról.

Száll jelentésében tolmácsolt személyes benyomása mindenképpen pozitív volt az olasz fél lépéseit illetően. „Az olasz pártvezetés törekszik a helyzetet jobban megérteni és ennek következtében a korábbi álláspontját nagyon lassan és fokozatosan módosítani.”²⁸ Budapesten mindenestre tudták, hogy nem vihetik kenyértörésre nyugati, elsősorban olasz és francia testvérpárti kapcsolataikat, igaz az olasz KB is érezte a magyar fél vonakodó kötelességtételét. A bevonulás utáni napok, hetek a helyzet értelmezésével és sokszor egymásnak gyökeresen ellentmondó magyarázkodással teltek. Tisztán katonai értelemben a szovjet hadsereg megszálló akciója tökéletesen előkészített és sikeres volt, ugyanakkor a moszkvai külügyi vezetés ismét alkalmatlannak mutatkozott a presztízs-károok helyrehozatalában – amennyiben erre egyáltalán fel lehetett készülni. Mindenestre komoly naivitást tételezett fel szovjet részről a nyugati KP-k elvárt lojalitása, míg utóbbiak pont a prágai ős hatására kezdtek egyre inkább távolodni Moszkvától, egyben Budapesttől is. Az MSZMP vezetése a lehetőségekhez képest „lekövette” az OKP és az FKP mozgását, de a Szovjetunióhoz fűződő alárendelt szerepe megakadályozta a kitérés valódi lehetőségét.

Mivel Longo a bevonulás pillanatában nem tartózkodott Rómában, az olasz PB első ülése az ő távollétében fenntartotta a korábbi álláspontot. Ezt Száll érvelése szerint befolyásolhatta az is, hogy a „csehszlovák helyzet teljesen kialakulatlan volt még, a moszkvai megbeszélések még nem fejeződtek be, és annak kilátásairól információkkal nem rendelkeztek”.²⁹

A moszkvai „tárgyalásos megegyezés” után Longo kis mértékben, de módosította az ő és pártja álláspontját. A KB előtt tartott beszámolójában, amelyet az MTI is átvett, kifejezte a szolidaritás szükségességét az

SZKP-val és a többi keleti testvérpárttal, ugyanakkor megismételte a párt már korábban közreadott véleményét az augusztus 21-i eseményekkel kapcsolatban. Az OKP nem véletlenül elevenítette fel az összefogás gondolatát, hiszen tartott egy esetleges olaszországi és nyugat-európai kommunistaellenes kampánytól. Kiemelték az atlantizmus és a reakciós erők elleni harc oly sokszor emlegetett fontosságát, mégis nem sokkal később a szovjet beavatkozás tanulságai készítették őket a kereszténydemokratákkal való összefogásra, és álltak be a NATO védőernyője alá.

Száll szavaival: „Személyes véleményem szerint bizonyos további fejlődést mutat tartalmi tekintetben is Longo elvtársnak a Központi Bizottságban elhangzott zárszava. Ugyancsak pozitívan kell értékelni: a KB irányelvei nyomán a PB elhatározta, hogy eszmeцерét folytatnak a fontosabb testvérpártok vezetőivel, azokkal a pártokkal is, amelyek részt vesznek a csehszlovákiai akcióban.”³⁰ A magyar külügyes sietett leszögezni, hogy minden szocialista ország római nagykövete Budapesthez hasonlóan értékelte a helyzetet. Prága római követségéről azonban ő is hallgatott. Különösen a szovjet delegációt zavarta – érthetően – az olasz KP magatartása.

Az OKP MSZMP-t is érdeklő belső harcainak középpontjában Amendola térnyerése állt, aki Száll értékelése szerint egyértelműen az olasz belpolitika érdekeinek rendelte alá a párt „internacionalista kötelezettségét”. „Elsősorban az határozza meg állásfoglalását, hogy a többi olasz politikai pártok hogyan fogják fogadni nyilatkozataikat, azok javítanak vagy rontanak-e a pártnak a választás idején kialakult viszonyán a szocialista és katolikus tömegekhez, és ezért inkább *félreteszik, sőt nem veszik tekintetbe a nagyobb történelmi összefüggéseket, és a nemzetközi munkásmozgalom követelményeit*. Mindezek a bírálatok természetesen helytállóak, és azokkal egyet is lehet érteni.”³¹

Száll nem győzte hangsúlyozni az OKP nyugati befolyását, hiszen jól tudta, hogy a mediterrán térség baloldali mozgalmaira Longo sokkal nagyobb befolyással bír, mint Brezsnyev és a távoli Moszkva – főleg a prágai tavasz után. Az olasz párt számára, „amely eddig a szocialista eszme és az emberi haladás egyik legfontosabb bázisa volt a kapitalista világban, *a párttal való egység újratemtése kikerülhetetlen történelmi szükségesség*.”³²

Bár a két párt érvei szöges ellentétben álltak egymással – Száll javaslata alapján is –, minden tőlük telhetőt igyekeztek megtenni, hogy „ismét létrejöjjön elvi alapokon a sajnálatosan megbomlott egység”. Az MSZMP berkeiben ismét joggal reménykedhettek a helyzet kedvező fordulatában, hiszen az OKP korábban, így 1956 esetében is, részben átértékelté álláspontját. Ennek megfelelően az 1968 szeptemberének második hetében Budapestre érkező Giancarlo Pajettát a magyar állampárt legmagasabb szintű vezetői fogadták.

Az MTI 1968. szeptember 13-án készült bizalmas jelentésében hivatkozott az AFP kommentárjára, melyben Pajetta és Cossutta budapesti

látogatását pozitívnak minősítették. Értesülésük szerint a magyar és a román vezetők a legnagyobb megértést tanúsították az olasz álláspont iránt, mely szerint a csehszlovákiai normalizálást a kommunista és munkáspártok soron következő moszkvai értekezlete előtt végre kell hajtani. Ellenkező esetben szakadás fenyegette volna a munkásmozgalom már így is törékeny egységét. Az olasz kommunista vezetők meglepődéssel vették tudomásul, hogy a románok és a jugoszlávok támogatták elképzeléseiket, a magyar párt részéről pedig jóakarátú megértéssel találkoztak.³³

Széles visszhangot keltett az olasz sajtóban, hogy Koszigin és Černik Prágában aláírták a megállapodást a szovjet csapatok további csehszlovákiai tartózkodásáról. A *Messaggero* az eseményeknek vezércikket is szentelt az „Utolsó fejezet” címmel. „Prágában való jelenlétükkel a szovjetek megünnepezték, nem csak azt, hogy tankokkal fizikai erőszakot alkalmaztak egy néppel szemben, hanem a tizenkét év óta hangoztatott kötelezettségek, ígéretek és eszmei követelmények megtagadását is. Sárba taposták mindazt, amit 1956 óta mondtak a szocializmusba vezető utak különbözőségének jogosságáról és a szocialista országok függetlenségéről, melyet maga Brezsnyev erősített meg két évvel ezelőtt.” A *Tempo* szerint Koszigin rövid látogatása Prágában az akasztófa-megállapodás jóváhagyására szolgált csak.³⁴

1969. január 26-án Bolognában került sor az OKP XII. kongresszusára, melyet a megoldatlan problémákról (a Karlovy Vary-i határozatok, tömbök felszámolása, kínai aktivitás, csehszlovák helyzet) folyó nyílt vita jellemezett. A kongresszust előkészítő okmány diskurzusában szóltal fel Alessandro Natta is. Szerinte a katonapolitikai tömbök korszaka már lezárult, a hidegháború teremtménye tehát túlhaladottá vált. A békés egymás mellett élés politikájának alapvető célkitűzése: a nemzetek önállóságáért és függetlenségéért, a társadalmi és politikai választások szabadságáért, minden ország szabad haladásáért való tenni akarás és konkrét tettek. Natta egy olyan olasz külpolitikát álmódott meg, mely a tömbök, így a NATO felszámolására törekszik. Meglátása értelmében a középbal koncepció életképtelen, és megérett az idő egy utóbbival szembeni demokratikus alternatívára.³⁵ Bár Longo nem említette nevén a csehszlovák válságot, mégis kemény szavakkal utalt az alig két hónappal korábbi eseményekre. „Mozgalmunkban ma az a tényleges probléma vetődik fel, hogy történelmien és konkrétan tudjuk értékelni a forradalmi folyamatoknak ezt a különbözőségét, hogy fel tudjuk tárni e forradalmi folyamatok közös alapját és ne veszítsük el azok értelmét, ne engedjük, hogy azokat elfojtsák azon különbözőségek és ellentétek, amelyek a forradalmi fejlődések során jelentkezhetnek.” Ezzel összefüggésben találon Togliattit idézte: „A kommunista mozgalomnak nem csak nemzeti, hanem nemzetközi téren is egységesnek kell lennie. Ezt az egységet kétféleképpen lehet értelmezni. Lehet értelmezni kívülről jövő kényszer eredménye, mások utasításának gépies átültetése és szolgálai

utánzása következményeként. Ezt elutasítjuk. *Lehet viszont olyan egység is, amely az egyes tapasztalatok különbözőségében és eredetiségében jön létre, amely a kölcsönös kritikai szellemből táplálkozik, s amely az egyes pártok autonómiájában erősödik.* Erre a második fajta egységre van szükségünk. Egységesnek kell lennünk, mert azonosak az elveink és ugyanazt a célt követjük. Egységünk előképe annak a nemzetközi társadalomnak, amelyért harcolunk, amelyben minden nép egyenlő, szabad, testvér lesz.”³⁶

A fenti sorokból kiolvasható, hogy a majdani olasz-szovjet kommunista távolodás, az eurokommunizmus születése tulajdonképpen kódolva benne rejtett az OKP és az SZKP gyökeresen eltérő marxizmus-értelmezésében. Ebből a nézőpontból vizsgálva az eseményeket a sorozatos konfliktusok a Szovjetunió egyes lépései hatására előre megjósolhatóak voltak. Mégis a két párt sorsa szorosan összefüggött. Longo erre utalva megjegyezte, hogy a „szocialista világ védelme kétségkívül olyan probléma, amelynek minden kommunista pártot, minden demokratát, minden fejlődő és haladó mozgalmat foglalkoztatnia kell”.³⁷ A megjegyzés ismét kétértelmű volt, hiszen akár a prágai reformok, az „emberarcú szocializmus” védőbeszédéként is lehetett értelmezni. Ezért hozzá is tette: „a problémát azonban ma a jelenlegi realitások, sokrétűségek és a jelenlegi összetevők szemszögéből kell vizsgálni, amelyek elősegíthetik annak megoldását. Ezen összetevők mindegyike fejlődésének meg vannak a maga különböző okai.” Legsúlyosabb állítását pont a fentiek folyománya-ként, logikai továbbgondolása eredményeként fogalmazta meg. „Miből keletkeztek és keletkeznek ezek a véleménykülönbségek, ellentétek és szakadások? A legegyszerűbb válasz, ami azonban nem kielégítő, az, hogy ezek ilyen vagy olyan párt jobb vagy baloldali elhajlásaira vezethetők vissza, és hogy a megoldást – mint az elmúlt napokban írták – a marxista-leninista elvektől való mindennemű elhajlás elleni, valamint a nacionalista, dogmatikus és revizionista torzulásokkal szembeni kéréllhetetlen harcban» kell keresni.”³⁸ A különbözőségek okait objektíven szemlélve kinyilvánította, hogy azok természetesen léteznek a különböző szocialista országok valamint kommunista és munkáspártok között. Furcsállta, hogy pont a fentebb elmondottak ismeretében, a Német Szocialista Egységpárt elméleti folyóiratában az OKP álláspont-jával kapcsolatban Axen a következőket jegyezte meg: „a kommunista és munkáspártok, valamint a szocialista országok közötti kapcsolatokban a legfontosabb elv nem minden egyes kommunista párt autonómiája és szuverenitása”.

Az olaszok érthetően ragaszkodtak az SZKP XXIII. kongresszusán is kinyilvánított véleményhez, az egyenlőség, az autonómia és a mások bel-ügyeibe való be nem avatkozás elveinek szigorú tiszteletben tartásához. Zárszóként pedig, alig burkoltan Moszkvának címezve felelevenítették a Togliatti által megfogalmazott „egység a különbözőségben” elvet. „Ha valóban munkálkodni akarnak az egység ügyén, akkor szigorúan tiszte-

letben kell tartani a pártok, továbbá a szocialista országok autonómiáját, és (konkrét) lépéseket kell tenni annak érdekében. Ha felülvizsgálják, vitatják vagy megsértik ezeket az elveket, ezzel nem használnak az egység ügyének, hanem csak még nagyobb arányú szakításokat idéznek elő. *A különbözőségekből kell kiindulni, ha haladni akarunk az egység felé.*³⁹

Giancarlo Pajetta az OKP kezdeményezésére látogatott Budapestre, hogy megbeszéléseket folytasson a csehszlovákiai eseményekkel kapcsolatban. 1968. szeptember 9-én érkezett és 12-én reggel utazott vissza Rómába. Ez idő alatt kétszer, szeptember 10-én és 11-én tárgyalt Komócsin Zoltánnal.⁴⁰ Pajetta hangsúlyozta, hogy az OKP helytelenítő állásfoglalása a korábbi, az SZKP XX. kongresszusa óta folytatott politikájukból következik, így azt elvi alapon, nem pedig taktikai okok miatt hozták meg. A Vezetőség és a KB egységesnek mutatkozott a határozatok meghozatalában, egyedül Ambrogio Donini szólalt fel ellene a KB ülésén, aki viszont egyetlen érvet sem tudott felhozni álláspontja igazolására. A KB ülésén elutasítottak minden olyan felvetést, hogy szembeszálljanak vagy elszigetelődjenek az öt szocialista ország pártjaitól. Az olasz párt álláspontját gyűléseken, értekezleteken vitatták meg a pártszervezetek, és általában egyetértés mutatkozott. Voltak egyszerű párttagok, akik felle tették, hogy ha a Szovjetunió megtette ezt a lépést, akkor biztosan meg is volt rá az oka. A moszkvai megállapodást kompromisszumnak tekintették, de pozitív tényként értékelték, és – sokat mondóan – nem akartak arról beszélni, hogy milyen módon jött létre. *„Számukra elsődleges, hogy semmi olyat ne tegyenek, ami nem támogatná azt a csehszlovák csoportot, amely a fenti szerződést Moszkvában aláírta.*” Pajetta szerint a *Pravda* és a *Tribuna Ludu* egyes cikkei viszont éppen ezt a csoportot hozták nehéz helyzetbe. Nem tudták, hogy az öt szocialista ország pártjai hogyan vélekednek az 1968 őszen hatalmon lévő csehszlovák vezető csoportról, illetve, hogy képesnek tartják-e őket a megállapodás végrehajtására. Az OKP vezetősége a csehszlovákiai helyzet normalizálásának alapvető feltételét a szocialista országok csapatainak kivonulásában, a CSKP autonómiájának, önálló működésének helyreállításában látta. A moszkvai megállapodást mindkét félnek teljesítenie kell! – hangoztatták.

A (moszkvai) nemzetközi nagytanácskozással kapcsolatos előzetes véleményüket Longo már egy korábbi lapinterjújában közölte. *Abból indultak ki, hogy az akkori helyzetben nem lehetne elkerülni a csehszlovákiai események eltérő megítéléséből származó vitát, amely nem pozitív eredményt, hanem a szembenállás további elmélyülését, legrosszabb esetben nyílt szakadást eredményezne.*

„Értékelésük szerint a helyzet most súlyos, súlyosabb, mint 1956-ban volt. Úgy vélik, hogy tíz éves munkájuk az európai biztonságért, a NATO ellen, a baloldali erők egységének megteremtéséért vált kérdésessé, és újra problémát jelent több olyan elvi kérdés, mint a békés egymás mellett élés, a békés átmenet a szocializmusba, a szocialista építés demokrázizmusa, a többpártrendszer lehetősége stb. Érzéseik a Szovjetunióval

szemben mély megrázkódtatást szenvedtek. Pártjukban, kádereikben mélyen gyökerezik a Szovjetunió iránti szimpátia, de az olasz elvtársak érzik ezt a sebet. Számolnak ezzel, súlyos károkat kell helyrehoznunk, és ezt közösen kell tennünk. Aggódtak amiatt, hogy az ilyen válságok tíz évenként ismétlődnek. Úgy látják, hogy a szocialista országok államközi kapcsolatai ránehezednek a pártközi kapcsolatokra. Aggódnak amiatt is, *hogy mindig csak egyfajta szocialista modellt hajlandóak elfogadni.* Úgy vélik, hogy a szocialista országok határait tekintjük a szocializmus határainak, és ezt olyan módszerekkel tesszük, amelyek akadályozzák a szocializmus térhódítását. Pajetta elvtárs ismételten kérte, hogy higgyünk őszinteségükben és megrendülésükben.”

Az FKP és a csehszlovákiai bevonulás

A Francia Kommunista Párt az elsők között foglalt állást a csehszlovákiai katonai akcióval kapcsolatban.⁴¹ Bár elutasították a szovjet (válasz)lépéseket, mégsem határolódtak el az OKP-re jellemző elvi megalapozással. A párt politikai bizottsága augusztus 21-én délelőtt hozta nyilvánosságra első közleményét, amelyben „meglepetésének és helytelenítésének ad kifejezést a prágai katonai beavatkozással kapcsolatban”. A közlemény szerint „a kommunista pártok között felmerülő problémákat két- és többoldalú találkozók keretében sorra kerülő elvtársi vitákban kell megvizsgálni, és megoldani minden ország szuverenitásának, minden párt szabad döntési jogának tiszteletben tartásával és a proletár internacionalizmus szellemében”. A közlemény utalt arra, hogy az FKP ezt az álláspontját az elmúlt időszakban már több alkalommal kifejtette; a csehszlovákiai események negatív aspektusai miatt érzett aggodalmának kifejezése mellett azt is leszögezte, hogy „a CSKP-re hárul a feladat, hogy fellépjen a szocialistaellenes elemekkel szemben, hogy megóvja és továbbfejlessze a szocialista vívmányokat.”⁴² Az OKP-hez hasonlóan felhívták a figyelmet az esetlegesen nyíltan szovjet-, alig burkoltan kommunista-, ki nem mondva szocialistaellenes (atlantista) kampány veszélyeire. A moszkvai csehszlovák-szovjet tárgyalások megindulása után az FKP Politikai Bizottsága augusztus 25-i keltezéssel nyilatkozatot tett közzé, amelyben a (PB) „annak a reményének ad kifejezést, hogy a Moszkvában folyamatban lévő tárgyalások végül is a csehszlovák kormány és a csehszlovák párt szuverenitásának helyreállításához fognak vezetni”. A nyilatkozat a csehszlovákiai helyzet normalizálásának egyik (elő)feltételként a Varsói Szerződés csapatainak Csehszlovákiából való kivonását tünteti fel. A moszkvai tárgyalásokat követően az FKP PB először augusztus 27-én, majd szeptember 2-án adott ki újabb nyilatkozatot a szovjet és a csehszlovák vezetők között augusztus 27-én létrejött megállapodásról és az azt követő fejleményekről. A szeptember 2-i nyilatkozat röviden összegzi a megállapodás lényegét, pozitívan értékelve azt a tényt, hogy

a megállapodásra sor kerülhetett. Megállapítja, hogy az FKP kezdettől fogva helytelenítette a katonai beavatkozást és a válság politikai megoldását szorgalmazta. „Az FKP minden tőle telhető el fog követni, hogy elősegítse a megállapodás tényleges és gyors végrehajtását, mindkét fél részéről, elkerülve minden olyan akciót, amely ezt akadályozhatja, illetve késleltetheti [...]” Zárásként a nyilatkozat ismét kitért a nemzetközi kommunista mozgalom egységének fontosságára és arra, hogy az FKP erősíteni kívánja baráti kapcsolatait valamennyi testvérpárttal, köztük az SZKP-vel is az egyenlő jogok, minden párt szabad döntési jogának megfelelően. A vezető szervek hivatalos állásfoglalásai mellett a francia pártsajtó rendkívül nagy terjedelemben közölt híryanagokat, nyilatkozatokat, kommentárokat és elemzéseket a csehszlovákiai helyzetről. A katonai akciót követő napokban a párt napilapja – az FKP hivatalos állásfoglalásnak megfelelően – következetesen olyan fényképekkel illusztrált írásokat közölt, melyek kiválóan igazolták a beavatkozás teljes értelmetlenségét, annak teljes elutasítását mind a kormány, mind a csehszlovák állami szervek illetve a CSKP, és végső soron, de legerősebben a nép részéről. Sorra leközülték a „legális csehszlovák országgyűlés és egyéb állami intézmények” nyilatkozatait, mindemellett hathatósan támogatták, kiemelt ügyként kezelve, a CSKP és az állami szervek „demokratikusan megválasztott vezetőit”. Véleményük szerint a csehszlovák pártvezetés a tömegek bizalmának birtokában képes lett volna úrrá lenni a nehézségeken, így az 1956-os magyarországi helyzettől eltérően semmi sem indokolta a katonai beavatkozást, így a szovjet pártsajtóban megjelent cikkek egyetlen olyan tényt sem tudtak felhozni, amely 17 nappal a pozsonyi találkozó után olyan fordulatot idézett volna elő Csehszlovákiában, hogy a katonai beavatkozás valóban szükségessé vált volna.

Etienne Fajon és François Billoux a vezetésük alatt működő lapokban mindenekelőtt annak bizonyítására törekedtek, hogy a francia kommunisták állásfoglalásait, elhatárolódásukat a szovjet fellépéstől és külpolitikai doktrínától éppen a Moszkvában hiányolt, és a dél-európai pártokkal szemben kritikaként (inkább vádként) megfogalmazott munkásmozgalmi alaptézisek: az elvhűség és az internacionalizmus, és éppen nem azok hiánya hatja át. Az FKP és az OKP a csehszlovákiai katonai beavatkozást nem opportunistusból vagy taktikai okokból helytelenítette, csupán az 1960-as moszkvai tanácskozást és annak zárásaként létrejött nyilatkozatot tartották szem előtt, melyben megfogalmazást nyertek a testvérpártok közötti kapcsolatok elvei és mindenkori normái: a függetlenség, a be nem avatkozás és a jogegyenlőség elve. Billoux szerint „a Politikai Bizottságot nem a könnyű taktikázás és az opportunizmus vezette, arról szó sincs, hogy engedett volna az imperialisták és az imperialista ügynökök nyomásának és üvöltésének. A PB-nek a KB által 24 óra múltán jóváhagyott állásfoglalása se nem véletlen (eredménye) se nem improvizált volt. Ez az állásfoglalás egyszerűen az FKP politikájának az alkalmazását jelentette.” Budapestnek részben a saját reformja védelmében (kiemelve

a csehszlovák és a magyar gazdaságirányítási és politikai-társadalmi átalakulást célzó folyamatok közti különbségeket, természetesen az utóbbiak javára), annak érdekében kifejtett érvelései nem kaptak teret sem az olasz, sem a francia sajtóban, akárcsak a többi szocialista ország állampártjának közleményei sem, vagy csak elvétve. Ez alól csak a jugoszláv, a román illetve – érthető módon – a szovjet sajtó (mint az elutasítandó, ezért gyakran idézett vonalvezetés tárgya) képezett kivételt.⁴³ A *L'Humanité* 1968. augusztus 30-i számában Étienne Fajon az FKP PB tagja válaszolt a *Figaro* vezércikkére, melyben elítélték („az FKP leleplezte magát”) a francia kommunisták gyorsan kiadott pozitív nyilatkozatait a csehszlovák-szovjet tárgyalások kimeneteléről. Az említett cikkben Fajon a többi közt a következőket írta: „Már a legelején helytelenítettük a katonai beavatkozást. Erre készítették bennünket a testvérpártok viszonyára érvényes elvek, a kongresszusainkon hozott határozatok tiszteletben tartása a szocializmus irányába történt haladás és minden egyes kommunista párt függetlenségét illetően. Állásfoglalásunkra abban a tudatban került sor, hogy azzal helyesen szolgáljuk a francia nép és a nemzetközi kommunista mozgalom érdekeit. [...] Mihelyt megindultak a tárgyalások a szovjet és a csehszlovák küldöttségek között, egy olyan pozitív megoldásért szálltunk síkra, amely magában foglalja az intervenciók erő visszavonását, a normális állapotokhoz való visszatérést Csehszlovákia szuverenitásának és nemzetközi kötelezettségeinek keretében. [...] A tárgyalások befejeztével létrejött megállapodást úgy értékeltük, mint egy lépést előre, és szívből kívánjuk, hogy e megállapodás realizálása megnyissa az utat egy békés és igazságos rendezés irányába.”⁴⁴

Korántsem volt ilyen egyértelmű és egységes a párttagság állásfoglalása, a vezetőség alsóbb szinten zavart, ellentmondásosságot tapasztalt: „Személyes beszélgetéseink során sokan elmondták, hogy egyetértenek a szocialista országok által foganatosított katonai intézkedésekkel, az FKP vezetőségének álláspontja elhamarkodott, az egyértelműen elítélő nyilatkozatok előtt⁴⁵ konzultálnia kellett volna a pártvezetésnek a szovjet elvtársakkal. Aggodalmukat fejezték ki a szocialista országok pártjai és az FKP közötti kapcsolatok alakulásának jövőjét illetően stb. Beszéltünk olyan elvtársakkal, akik összefüggéseket véltek felfedezni a párt jelenlegi álláspontja és a májusi események alatt tanúsított magatartása között, amikor is az egységes baloldal összekovácsolása, vagy a már meglévő egység megtartása érdekében cselekszik, és ezt tartja elsődlegesen szem előtt.”⁴⁶

A vonatkozó magyar jelentés tanúsága szerint (is) a francia KB tagjai a szovjetekkel folytatott beszélgetéseik során hangot adtak azon szándékuknak, hogy „a csehszlovákiai helyzet megítélésében felmerült nézeteltéréseik ellenére, *semmit sem kívánnak tenni, ami ronthatná a pártjai közötti kapcsolatokat*. Ennek ellenére a párt lapjának, a *L'Humanité*-nek a hasábjain Prágából olyan tudósítások és kommentárok jelentek meg, melyeknek hangneme elfogadhatatlan. A *L'Humanité* szeptember 7-8-án

tartandó ünnepségére még az események előtt meghívták az itt vendégszereplő Alexandrov ének- és táncegyüttest. S amikor most a program konkretizálására került sor, kiderült, hogy a francia elvtársak csak szeptember 7-én szombaton, és nem vasárnap az igazi nagy ünnepségeken engedélyezik az együttes fellépését.

Ellentmondásos az is, ahogyan az FKP KB elhatárolta magát Roger Garaudy szovjetellenes, a Csehszlovákiában augusztus 21-e előtt történeteket osztatlan örömmel és fenntartás nélkül elfogadó nyilatkozatától. Ugyan elismerték, hogy utóbbi nem fejezi ki a KB véleményét és értékelését, de nyilvános vagy egyáltalán pártbírálatot Garaudy ezért sem kapott.⁴⁷

Az FKP PB a prágai eseményeket követően kétszer hívta össze a KB-t, az elsőt rögtön augusztus 22-én, a másodikat jóval később, október 21-22-én. A pártvezetés júliusi tapasztalatai akkor keletkeztek, amikor Waldeck Rochet július 15-én Moszkvába és július 19-én Prágába látogatott. Ezek megerősítették a francia PB-t mindabban a meggyőződésében, hogy Csehszlovákiában lehetőség van a politikai megoldásra és feltétlenül elkerülendő az újbóli katonai beavatkozás. „Ebből azt a következtetést vonják le, hogy a PB és a KB tények alapos ismeretében alakította ki álláspontját.”⁴⁸ Plissonnier ismertette a KB-val, hogy a PB szeptember 26-án Rochet javaslatára kezdeményezett az SZKP-nél egy első titkári szintű találkozót adott év november 4-én. A párt ezzel kívánta kifejezésre juttatni, hogy „számára az SZKP-vel való szolidaritás döntő jelentőségű elvi kérdés”. Plissonnier „Az események megerősítik, hogy a párt állásfoglalása helyes” címmel hosszú beszámolót közölt a csehszlovák helyzetről. Elemzésének lényegi megállapításai a következők voltak:

1. A szovjet elvtársaktól kapott információk nem érvénytelenítették a pártnak a csehszlovákiai helyzetre vonatkozó értékelését.⁴⁹
2. A beavatkozás lehetővé tette annak megállapítását, hogy a csehszlovák nép többsége pártja és kormánya mögött állt.
3. Tény, hogy a CSKP időnként „habozott”, nem mindig lépett fel kellő eréllyel a szocialistaellenes erőkkal szemben, nem támaszkodott eléggé a munkásosztályra – ezt Rochet is szónvá tette Dubčeknek. Az ellenzéki és jobboldali erők ténykedéseinek, kísérleteinek és a nyugati propaganda törekvéseinek lebecsülése nélkül megállapítható, hogy a CSKP nyugalomra intette a lakosságot, és ezzel súlyos incidenseket tudott elhárítani.
4. Még akkor is, ha a beavatkozás nacionalista és szovjetellenes érzelmeket váltott ki a lakosság egy részében, a szocialistaellenes erőknek nem sikerült a rendet megbontaniuk; ha elég erősek lettek volna, provokációt tudtak volna végrehajtani.
5. A pozsonyi tárgyalások utáni tizenhat napban nem változott meg annyira a politikai helyzet, hogy a reakció megfékezésére nem lett volna más megoldás, mint a katonai intervenció.

6. A tények bebizonyították, hogy a Varsói Szerződés öt országának csapatait sem a CSKP vezetősége, sem a csehszlovák kormány, sem a Nemzetgyűlés, sem a köztársasági elnök nem hívta be.
7. A szocialista országok sajtója szüntelenül két fő érvet hangoztatott a beavatkozás igazolására: egyfelől garantálni kell a biztonságot az imperializmussal, nevezetesen a nyugat-német imperializmussal szemben; illetve szembe kell szállni a burzsoázia ideológiai támadásával. Az első érv indokolt, de nehéz elhinni, hogy Csehszlovákiát katonai agresszió fenyegette volna Bonn részéről. A burzsoá ideológia offenzívájával kapcsolatban megjegyyezhető, hogy valóban létezik, de ez elmondható a probléma megoldásáról is: az eszmei harc fokozása. Igaz, hogy Csehszlovákiában revizionista vagy felelőtlen elemek behatoltak a propagandamunka egyes szektoraiba, de az is igaz, hogy a cseh pártvezetés már megkezdte a kívánatos változtatásokat.
8. *Minden jel arra mutat, hogy Csehszlovákiában nem volt ellenforradalmi helyzet.*

Ha elfogadásra került volna az FKP 1968. július 17-i javaslata az európai kommunista és munkáspártok értekezletének összehívására, elérhető lett volna a politikai megoldás, elkerülhető lett volna a katonai beavatkozás, és jó néhány nehézségtől meg lehetett volna óvni a kommunista mozgalmat, és elsősorban a Szovjetuniót. Végeredményben három kérdésben keletkezett komoly nézeteltérés a Varsói Szerződés öt országának pártjai, másrészt számos más kommunista párt között, beleértve az FKP-t is:

1. A csehszlovákiai helyzet értékelése; valamint annak elbírálása, hogy mit kell érteni szocialistaellenes tevékenység alatt.
2. A CSKP lehetőségei a helyzet rendezésére.
3. Az igénybe vett módszerek minősége – azok durva beavatkozást jelentenek a CSKP belső ügyeibe.

Plissonnier a franciaországi és nemzetközi sajtó erősödő szovjet- és kommunistaellenes támadásaira célozva rámutatott, hogy a párt ellenfelei sokat tettek azért, hogy rávegyék az FKP-t a Szovjetunió és az SZKP elítélésére. Még a Francia Szocialista Párt is arra buzdította őket, hogy adják fel osztályálláspontjukat, és szakítsák meg baráti kapcsolataikat az SZKP-vel. Ezzel kapcsolatban az FKP a következő feladatokat tűzte maga elé:

1. Újból leszögezni álláspontját a beavatkozással kapcsolatban, és erőlesen visszavágni minden támadásra.
2. Továbbra is bizonyítania kell, hogy Franciaország nemzeti érdeke és a béke ügye a kapcsolatok állandó fejlesztését igénylik a Szovjetunióval és az összes szocialista országgal.
3. Kifejezésre kell juttatni elszántságát az összes demokratikus erőkö összefogására az egyszemélyi hatalom felszámolásának előkészítése céljából.

A párt 96 megyei pártbizottsága ellenvetés nélkül jóváhagyta a pártvezetés lépéseit. A területi bizottságok csaknem egyhangúan helyeselték a párt vezető szerveinek állásfoglalását. Általában mindenütt, így a pártsejteken is a párttagok döntő többsége egyetértett a vezetéssel. Raymond Guyot a magyar párizsi nagykövetnek adott tájékoztatása szerint mindössze a párttagság 3–4%-a bírálta a pártvezetést. Az ingadozásokat a következő okokra vezette vissza: *valójában egyetlen párt sem csalhatatlan, egyik sincs biztosítva sem a módszerben, sem a helyzet elemzésében elkövethető hibákkal szemben.* Többen pontatlanul ítélik meg a Csehszlovákiában kialakult tényleges helyzetet, többek között „a burzsoá propaganda zavarkeltő híresztelése miatt, de a szocialista országokból származó anyagok hatására is”. Az utóbbival kapcsolatban az FKP vezetői már korábban is szóvá tették, hogy az NDK-ból és a Szovjetunióból a pártvezetés tudta és beleegyezése nélkül terjesztettek brosúrákat és különböző propagandaanyagokat a francia kommunisták között.

Az OKP kelet-európai kapcsolatainak átrendeződése 1968-1969 fordulóján

Az OKP és a Német Szocialista Egységpárt viszonya sosem volt felhőtlen. A hatvanas évek legtöbb, sokáig szándékosan került, ki nem mondott ellentéte került a felszínre a csehszlovák reformok gyökeresen eltérő megítélése kapcsán. 1968 novemberére a két testvérpárt közti, addig is jobbára formális kapcsolatok végleg befagytak. A helyzet tarthatatlanságát kelet-német részről meglehetősen későn vették észre, amikor pedig végre döntésre szánták el magukat, az OKP kongresszusi téziseiben már végleg szakított az előző évek konfliktuskerülő dialektikájával. Az NSZEP megkésve bár, de – tőle szokatlan módon – értékelhető gesztusokat tett Longo pártja felé. Ami évekkel korábban még tárgyalási alapul szolgálhatott volna, 1968 késő őszére nem csak a főtitkár számára vált érdektelenné. Harminc évvel a müncheni egyezmény, szudétánémet területek náci megszállása és a Közép-Kelet-Európában példa nélküli, demokratikus intézményrendszerrel bíró csehszlovák állam felbomlasztása után, ismét német katonák keltek át az Érchegegyén. A két „bevonulás” ideológiai hátterének különbségei nyilvánvalóak, mégiscsak – függetlenül eltérő következményeiktől – egy szuverén állam belügyeibe való durva beavatkozásként értékelhetőek. Érezve az ötvenhatos magyar események és a prágai bársonyos reformok társadalmi háttereinek különbözőségét, és tanulva a magyar forradalmat követő szovjet intervenció korábbi hibás megítéléséből, az OKP válasza nem is lehetett más, csakis a teljes elzárkózás. A keletnémet állampárt szeptemberi plénumán elítélte az OKP politikáját, és az NDK területén élő olasz párttagok és az OKP-hez köthető szervezetek részére névtelen tájékoztatási anyagokat és Longo irányvo-

nalát bíráló rölapokat küldtek. Az esetnek érthetően komoly visszhangja volt Rómában, a párt sajtója pedig minden korábbinál élesebb hangot ütött meg nem csak az NSZEP-vel, hanem magával az NDK-val szemben is. A két kommunista párt közti közvetítésben, és a kapcsolatok részleges rendezésében komoly szerepe volt a római magyar nagykövetségnek. Keletnémet részről tudták, hogy átütő sikereket rövid távon képtelenek lennének elérni a megromlott viszony helyreállításában. Természetesen csak a párbeszéd felélesztésében reménykedhettek, de ezt sem valószínűsíthették volna meg pusztán önerőből.

Az MSZMP szintén kényszerpályán mozgott, és Magyarország szerepvállalása Csehszlovákia megszállásában nem menthető, mégis tett lépéseket a beavatkozás elkerülése és a békés rendezés megvalósítása felé. Feltételezhetjük, hogy a keleti blokk viszonyrendszerét kiválóan ismerő OKP látta és belátta a keleti testvérpártok kényszerpályáit, és különbséget tett a feltétel nélküli parancsteljesítés valamint a kényszerű engedelmesség között. Utóbbira kiváló bizonyíték lehetett Kádár és Dubcek komáromi találkozója. A magyar félnek volt félnivalója és aktív tapasztalata is az SZKP rugalmatlansága felől. Az 1968 januárjában bejelentett új gazdasági mechanizmus és a prágai reformok közti párhuzam könnyűszerrel megállapítható volt. Miközben magyar oldalon nagy reményeket fűztek az északi szomszéd megújulási próbálkozásához és az ezzel járó piaci nyitás hozadékaihoz, a létező szocializmust képviselő-építő többi állampárt az európai munkásmozgalom egységét feltette Prágától. 1968. november 28-án az NDK Kereskedelmi Kamarájának állandó római képviselője, Schnell személyesen tájékoztatta Száll Józsefet Jarosewsky külügyminiszter-helyettes tárgyalásairól. Schnell elmondása szerint az NSZEP legutóbbi berlini plénumán „elemezték a fejlett kapitalista országok gazdasági, társadalmi helyzetét, és ennek tükrében bizonyos megállapításokat tettek az olasz párt politikáját illetően. Nem számoltak azzal, hogy az olasz elvtársak ilyen érzékenyen fognak reagálni az állásfoglalásaikra.” Schnell utasítást kapott, hogy tegyen meg mindent az OKP-vel való jó viszony helyreállítására. Előre készülve a várható súlyos nézeteltérésekre, utasították, hogy kerülje a kényes témákat, így ne nagyon bocsátkozzon vitába a csehszlovák kérdést illetően. Berlinben csak azokat a közös érdekű vagy mindkét fél számára közömbös témákat jelölték ki „megvitatásra”, melyek tekintetében jó esély kínálkozott egy közös álláspont kialakítására. Megbízása az OKP legfelsőbb szintű vezetőivel való közvetlen tárgyalásokra is szólt. Nem véletlen, hogy miután visszarepült Rómába, a baráti országok testületei közül először a magyar nagykövettel ismertette programját, és „béketervét”. Az iratból nem derül ki, de gyanítható, hogy az olasz KB és a Vezetőség tagjaival bajosan találkozhatott volna Száll közbenjárása nélkül. A követi jelentés említést tesz a két testvérpárt ellentétének okairól is. Schnell szerint a legfontosabb kiváltó okok a csehszlovák reformok eltérő megítélése körül sűrűsödtek, és egyéb félreértsékek is hátráltatták

a párbeszéd folytonosságát. Jellemző módon az önkritika legapróbb jelét sem találjuk a felsorolt okok között. Szemléletes eset volt, hogy az ADN keletnémet hírügynökség elbocsátotta olasz, az OKP által ajánlott kollégáját, mert az a nyugat-berlini RIAS rádió számára készített tudósításokat a csehszlovák helyzetről és ismertette hallgatói előtt az olasz párt álláspontját. Erre válaszul Róma minden informális kapcsolatot befagyasztott Berlinnel, a tervbe vett delegációs szintű egyeztetéseken – abban az esetben, ha valóban sor került rájuk – csak az OKP párhierarchia alsóbb szintjén álló küldöttek vettek részt, vezetőségi, titkársági egyeztetésekről szó sem lehetett.

A prágai tavasz tapasztalatai

Az OKP Vezetősége határozottan elítélte a Varsói Szerződés öt országának csehszlovákiai beavatkozását. Longo még 1968-ban könyvet publikált a Csehszlovákiai eseményekről.⁵⁰ A pártapparátus tagjai általában elfogadták az öt szocialista ország beavatkozásának bírálását, csak egyes, alacsonyabb szintű pártszervezetekben hoztak, a KB nyilatkozatát elhamarkodottnak ítéelő határozatot.⁵¹ A párt 1969. február 8–15. között Bolognában megtartott XII. kongresszusára készülve, az események horderejének el nem hallgatása mellett, a sorok összezárása volt napirenden. Az egyre jobbra tolódó Olasz Szocialista Párt ügyesen használta ki a csehszlovák helyzet római belpolitikai vetületét, és szavazatokat vett el az OKP-től. A Szovjetunió külpolitikai lépései lényegében a Longo által meghirdetett választási program tagadásaként is megállták a helyüket, így hitelességük megőrzésének érdekében nem maradt más választásuk, mint a tényleges elhatárolódás Moszkvától.

Emilia-Romagna tartomány székhelyén ezért megismételték korábbi határozatukat, és újfent elítélték a szovjet beavatkozást.⁵² Azonban sem a beszámoló, sem a további hozzászólások nem elemezték részleteiben a problémát – érezhetően el kívánták kerülni a kérdésben esetlegesen kialakuló vitát. A kongresszus kiállt Longo politikájának helyessége mellett,⁵³ ezzel elismerte Togliatti döntésének igazát. A vitában magát a csehszlovák kérdést kevesen érintették. A felszólalások zöme egyetértését fejezte ki a vezető szervek határozatával és beszámolóival. Ambrogio Donini,⁵⁴ a Központi Bizottság tagja – vélhetően Ingrao szorgalmazására –, megismételte korábbi, a beavatkozás jogszerűségét és szükségességét igazoló kijelentését. Ellenben az Amendola vezette reformerek – akik nyíltan elítélték a „Brezsnyev-doktrínát” – nem reagáltak a felvetésre, így az érdemi vita is elmaradt. A nyugati testvérpártok és a keleti blokk hat érintett állampártjának képviselői egy élénk vita kibontakozását várták, de a háttérben szemben álló áramlatok hallgatása miatt a nyílt polemizálás elmaradt. Az OKP szemmel láthatóan tanult a korábbi évek hibáiból, amikor pluralizmusa, belső szabadossága miatt nem volt ké-

pes az egységes pártálláspont védelmére. Ezúttal is lehetőséget adtak az egyes irányvonalak képviselőinek véleményük ismertetésére, de ez csak árnyalhatta a kompromisszumos nyilatkozat egyes megállapításait. Halgatásukkal tiltakoztak, nem kívántak osztozni a szovjet blokk történelmi felelősségében. Kerülték ugyan az SZKP kemény bírálását, mégis, Berlinguer felszólalása már egy új, a korábbinál sokkal kritikusabb hangvétel erősödését jelentette. *„A csehszlovák beavatkozás nem tekinthető csak hibának, hanem magyarázata a szocialista világ objektív ellentmondásaiban és nehézségeiben is keresendő.”* Berlinguer nagyon határozottan vetette fel a nemzetközi munkásmozgalom keretei közötti autonómia immár elodázhatatlan igényét. A pártok függetlenségének kölcsönös elismerése és biztosítása a kongresszus fő tézisévé vált. Így érték el, hogy bár nem beszéltek a prágai tavasz elfojtásáról, mégis, tanácskozásuk fő irányvonala a kommunista testvérpártok egyenlőtlen viszonyrendszerének súlyos vádjait fogalmazta meg, és vált a szovjet beavatkozás hatásainak pontos értékmérőjévé. Az óriási támogatottsággal főtitkárhelyettesé választott Berlinguer kifejtette, hogy az autonómia alatt azt a jogot értik, melynek birtokában az olasz kommunisták függetlenként ítélik meg a Szovjetunió és más szocialista országok lépéseit, anélkül, hogy bárkinek is leckét kívánnának adni a „létező szocializmus” építéséből. Kötelességüknek tartották azonban, hogy véleményüket diplomáciai kertelés nélkül, az egész mozgalom érdekében elmondják. Az OKP-től új, a korábbinál sokkal kevésbé elnéző magatartást vártak el a keleti tábor országainak irányában. Berlinguer a külföldi küldöttségek tiszteletére rendezett fogadáson *„nagyon őszinte és megkapó”* pohárköszöntőjében elmondta: *„Az OKP nagyon komplikált párt, és néha nehéz megérteni őket. Elismerete, hogy ők sem tettek meg mindent a szocialista országok mély és alaposabb megismerése érdekében.”*

A kongresszus elsöprő többséggel szavazta le a „vezető párt” és a „vezető állam” – Ponomarov, a szovjet pártküldöttség vezetője által is elvetett – elvét. Ugyanakkor Galluzzi, a Vezetőség tagja, a nemzetközi kérdések felelőse, kemény szavakkal utasította vissza az SZKP által felvetett „korlátozott szuverenitás” gondolatát.

A több, mint egy hetes kongresszus záróakkordjaként óriási többséggel, egy ellenszavazat és tizennégy tartózkodás mellett fogadták el a Központi Bizottság beszámolóját, valamint Longo és Berlinguer zárszavait. Az OKP ezzel történetének új korszakába lépett. A jobbközép politikai hetilap, az *Epoca*, így írt erről: *„Sokat beszéltek a kommunizmus válságáról. De a tényeket tekintve be kell ismerni, hogy az OKP ismét leküzdött egy nehéz szakaszt; szervezetenként és taktikailag egységesebben került ki a kongresszusból, mint valaha.”*

¹ Az eurokommunizmus témakörének fontosabb irodalma: McInnes, Neil: *Euro-Communism*. In: The Washington Papers, Vol. IV. SAGE, London, 1976.; Schwab, George, (szerk.): *Eurocommunism. The Ideological and Political-Theoretical Foundations*. Aldwych Press, London, 1981.; Narkiewicz, Olga A.: *The End of the Bolshevik Dream. Western European Communist Parties in the Late Twentieth History*. Routledge, London, 1990.; Narkiewicz, Olga A.: *Marxism and the Reality of Power 1919–1980*. Croom Helm, London, 1981. Az 1968-as évnek az *Eszmélet* is több cikket, tanulmányt szentelt.

² 1966. március 29 – április 8.; 86 testvérpárt képviselőinek részvételével. A Kínai Kommunista Párt nem fogadta el a meghívást. A kongresszusi beszámoló legfontosabb témái: hűség a békés egymás mellett élés politikájához, aktív szolidaritás az amerikai agressziótól sújtott Vietnammal. „Mindent meg kell tenni a szocialista rendszer egységéért, rendezni kell Kína és a Szovjetunió viszonyát. A kommunista pártok egymás közötti kapcsolataiban érvényesíteni kell az egyenlőséget.”

³ MOL M-KS 288. 32. 1966. 13. ée. 59–62.

⁴ Igaz, ezt az SZKP a maga teljességében csak a nyugati testvérpártok esetében ismerte el. Ennek keserű felismerésévé vált a prágai tavasz szovjet elfojtása.

⁵ Nem sokáig remélhették a kétoldalú viszony javulását, hiszen 1966. június 4-én a KKP meghirdette a „kulturális forradalmat”.

⁶ Szinyavszkij és Danyiel írók elítélésének olasz sajtóvisszhangja, M-KS 288. 32. 1966. 13. ée. 8–13.

⁷ M-KS 288. 32. 1966. 13. ée. 63–64.

⁸ Az OKP ekkor komoly anyagi nehézségekkel küzdött, sőt az is felmerült, hogy az *Unità* valamelyik vidéki kiadását megszüntetnék. A párt finanszírozási problémáit kiváltó okokat Stendardi őszintén feltárta Hetényi előtt. (Lásd: fenti fond.)

⁹ M-KS 288. f. 32/b/1968/167. ée. 181–188. Szigorúan bizalmas feljegyzés az MSZMP KB KO számára, Verók Istvánné.

¹⁰ Uo. 208–211.

¹¹ Uo. 213.

¹² Uo. 214–223.

¹³ Az arab-izraeli hatnapos háború következtében.

¹⁴ MOL M-KS 288. f. 32/b/1968/167. ée. 284–286.

¹⁵ Uo. 30. A találkozó összetételének komoly jelentősége volt, hiszen a nyugati KP-k pont így képzelték el a későbbi moszkvai konzultatív találkozót is.

¹⁶ Uo. 41.

¹⁷ Togliatti közvetlenül halála előtt befejezett írása, melyben a szocializmus olasz útjának érvényességét taglalta és enyhe kritikával illette a Szovjetuniót.

¹⁸ M-KS 288. f. 32/b/1968/167. ée. 40.

¹⁹ Uo. 41. (Dölnen szedve, az eredetiben aláhúzva, mellette: „Bár így volna”.)

²⁰ Uo. 45–46. („= ne”)

²¹ Uo. 47. („Maguk sem tudják, mi ez!”)

²² Uo. 48.

²³ Uo. 50–51. („Ezek szerint nem bízunk önmagunkban, túlértékeljük az imperialisták agresszivitását, mindenki ellen egyformán ellenfelet látunk”.)

²⁴ Uo. 51.

²⁵ Uo. 53–58.

²⁶ Uo. 54.

²⁷ Uo.

²⁸ Uo. 55.

²⁹ Uo. 56.

³⁰ Uo.

³¹ Uo. 57. (Dőlt betűs szakasz az eredetiben pirossal aláhúzva, mellé a margóra tollal írva: „Igaz van!”)

³² Uo. (A margón két párhuzamos vonallal kiemelt szakasz.)

³³ Uo. 59.

³⁴ Uo. 60.

³⁵ Uo. 60–61. A vita ideológiai aspektusa is kibontakozott. Cossutta szerint jobban meg kell világítani a különbözőségeikben rejlő egység fogalmait, különösen azután, hogy az olasz kommunista alapszervezetekben bizonytalanság mutatkozott a csehszlovák események következtében. A párt balszárnyához tartozó Ingrao kritikai kutatás elvégzésére tett javaslatot, hogy így jobban meg lehessen világítani a demokrácia és a szocializmus közti összefüggéseket. Október 19-én Longo is hozzászólt a Natta beszámolója keltette vitához. Elutasította a marxizmus mint egységes doktrína kritikáját, igaz utóbbit olasz részről sosem dogmaként, hanem politikai akciókhoz nélkülözhetetlen irányelvként használták. Az a tény, hogy a „különbéle realitások során” a marxizmus több esetben a helyi körülményeknek megfelelően árnyaltabbá vált, „nem botránkoztatja meg” az olasz kommunistákat, hanem „életképességének és erejének bizonyítékát” látták benne.

³⁶ Uo. 64.

³⁷ Uo. 66.

³⁸ Uo.

³⁹ 1968 októberében Emilio Sereni vezetésével OKP-küldöttség utazott egy hétre Moszkvába, hogy „tapasztalatcseréket folytasson le az SZKP pártoktatási osztályának vezetőivel”. Ezzel párhuzamosan Rómába érkezett a JKSZ küldöttsége, melyet Mijatovic (a szövetség elnökségi tagja, a boszniai-hercegovinai szövetség elnöke) és Zvanko Grahek (a KB külügyi osztályának tagja) alkottak. Találkoztak Giancarlo Pajettával és Galluzzival illetve Bufalinival és Colombival is. Uo. 67–68.; 123.

⁴⁰ Uo. 292–297.

⁴¹ A francia párt egyik jellegzetes, sajátos motívuma volt az önálló bírálat jogának fenntartása a szovjettel való szövetség megőrzésével együtt. Ez az elvi alapvetés a későbbiekben több ellentmondásos helyzetet eredményezett, hiszen nemzeti identitása és Moszkvától való függése egyaránt hangsúlyos szerepet kapott politikájában. Igaz, az FKP mind hagyományában, mind pénzügyileg jobban függött Moszkvától, mint olasz elvtársaik.

⁴² M-KS 288. f. 32/b/1968/152. öe. 28.

⁴³ Uo. 30–31.

⁴⁴ Uo. 32.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ Uo. 33–43. (A párizsi magyar nagykövetség szigorún bizalmas jelentése.)

⁴⁷ Uo. 35.

⁴⁸ Uo. 46–59. (Szigorúan Bizalmas, Bp. 1968. X. 31. MSZMP KB KO számára. Feljegyzés a francia KP KB 1968. X. 20-21-i üléséről.)

⁴⁹ Megjegyzés: „Sem itt sem a beszámoló további részeiben nem esik szó arról, hogy az FKP más szocialista országbeli testvérpártokkal is folytatott kétoldalú megbeszéléseket a csehszlovák kérdésről.” Uo. 48.

⁵⁰ Longo, Luigi: *Sui fatti di Cecoslovacchia*. Roma, Editori Riuniti, 1968. (A könyv elérhető volt Magyarországon is, de Longo több művével ellentétben nem fordították le.)

⁵¹ 288. 32. 1969. 10. őe. 16–20.

⁵² Uo. 21–31.

⁵³ Az 1963-as parlamenti választásokon az OKP 7 768 228 alsóházi szavazatot szerzett, ezzel a parlamenti helyek kevéssel több, mint negyedét birtokolta. Az 1964-es év viszontagságai (Togliatti halála és Hruscsov leváltása) ellenére 1968-ban közel egymillióval több szavazatot gyűjtöttek, melyet még ellenfelek is kimagasló eredményként értékelték.

⁵⁴ 1903–1991, marxista történész. 1926–1928 között Rómában, majd 1960-tól 1971-ig Bariban oktatott. 1947-ben varsói nagykövet. 1953–1963 között az OKP képviselőjeként a Szenátus tagja.

Fehér asztal mellett...